

Міністерство культури України
Державний заклад «Національна бібліотека України для дітей»

**Великі українці: Михайло Грушевський —
історик і президент**

Методичний лист

Київ 2011

ББК 78.39
В 27
УДК 024-053.6

Великі українці: Михайло Грушевський — історик і президент : метод. лист / Держ. закл. «Нац. б-ка України для дітей» ; авт.-уклад. Ю.В. Осадча. — К., 2011. — 16 с.

Методичний лист присвячений 145-й річниці від дня народження великого українського історика, автора фундаментальної «Історії України-Русі», громадського і державного діяча, першого президента України Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934). У ньому розповідається про його життя і діяльність, а також подаються розробки заходів (схема книжкової виставки-портрету, бібліографічний огляд літератури, розробка гри для юних ерудитів), за допомогою яких працівники дитячих бібліотек і педагоги можуть ознайомити дітей з постаттю Великого Українця.

Матеріал підготувала Ю.В. Осадча.
Літературний редактор Н.М. Скоморовська.
Відповідальна за випуск А.С. Кобзаренко.

*Як би хотілося мені стати ватажком хлопців українських!
Робитиму для цього все, що зможу! Може, Бог мені і допоможе!*
М. Грушевський¹

У 2011 році Україна відзначає 145-річчя від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського — видатного українського вченого, громадського і державного діяча, який став символом української нації у ХХ ст. Його монументальна «Історія України-Руси» по праву вважається метрикою нашого народу, а її автора називають Великим Українцем — і літописцем, і творцем історії.

Михайло Грушевський народився 17 (29) вересня 1866 р. у місті Холмі в родині вчителя російської словесності греко-католицької гімназії. Предки його, як із батьківського, так і з материнського боку, були священиками, і за його ж висловом «загніздилися в Чигиринському повіті». Дитинство М. Грушевського минуло на Кавказі, але своєю духовною батьківщиною майбутній історик вважав село Сестринівку на Вінничині, куди родина Грушевських приїздила щоліта до родичів. «... Се був властиво одинокий пункт, де я міг зв'язуватися з українською стихією, дотикатися до української землі, до її природи, до її культури»,² — згадував Михайло Сергійович. Відірваність від рідної землі спонукала глибше ознайомитися з її історією і культурою, а життя на Кавказі, де ще не вщухли пристрасті після багаторічної війни з Росією, наклало свій відбиток на майбутні політичні погляди. Недарма однією з перших літературних спроб Грушевського-гімназиста стало оповідання «Бехаль-Джугур» про визвольну боротьбу арабів Судану з англійськими колонізаторами. Про оповідання схвально відгукнувся Іван Нечуй-Левицький і навіть надрукував його у львівській газеті «Діло».

Проте у виборі життєвого шляху М. Грушевський надав перевагу не літературі, а науці. Закінчивши тіфліську гімназію в 1885 р., він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира, де навчався у професора Володимира Антоновича. Під його керівництвом були підготовлені роботи про південноруські замки першої половини XVI ст. та «Історія Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття», яка була удостоєна золотої медалі.

Після захисту М. Грушевським у 1894 р. магістерської дисертації В. Антонович порекомендував його на посаду професора нещодавно створеної кафедри історії у Львівському університеті. Подальша доля Михайла Сергійовича аж до Першої світової війни була пов'язана з Галичиною, де він завдяки плідній науковій і активній громадській роботі поступово став керівником науково-культурного життя. Про це свідчить ряд наукових робіт з історії України, діяльність у Науковому Товаристві ім. Т.Г. Шевченка (як редактор «Записок...» і голова), тісна співпраця з І. Франком та М. Павликом, створення разом з ними Української національно-демократичної партії. Але його основною працею стала розпочата саме у ці роки 10-томна «Історія України-Руси» — перше в українській історіографії монументальне дослідження історії України, про значення якого найкраще висловився учень М. Грушевського — І. Крип'якевич: «Михайло Грушевський — найбільший історик України... Першою й найважливішою його заслугою є те, що він дав нам повну історію України»³ (виділено автором). Але вчений не лише дослідив українську історію, а й довів право «Малоросії» на розбудову власної держави, уперше назвавши Україну прямою спадкоємицею Київської Русі і Галицько-Волинського князівства.

Однією з провідних ліній концепції національного державотворення М. Грушевського є ідея соборності українських земель. Його тривала подвижницька праця у Галичині і Наддніпрянщині, у Львові і Києві стала живим уособленням єднання західних і східних теренів України. Не менш важливе значення для сучасності має всебічно обґрунтована ідея суверенності українського народу, або, як казав Михайло Сергійович, «право самому порядкувати на власній землі». І нарешті, становлення демократичної, правової Української

¹ Михайло Грушевський: «Я не належу до породи героїв...» // <http://raine.webstil.info/news.php?action=newsdescription&target=235&spec=news>

² Верстюк В. М. С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності / В. Верстюк, Р. Пиріг. — К., 1996. — С. 14.

³ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. — К., 1992. — С. 479.

держави також є одним з лейтмотивів спадщини М. Грушевського. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенденцію до встановлення справедливого демократичного устрою. Влада у державі має належати особам, обраними народом на демократичних засадах, працювати для народу, спиратися на волю його більшості. Очоливши згодом Центральну Раду, М. Грушевський був глибоко переконаний, що нова українська державність повинна базуватися на принципах демократії і закону. Своєю працею вчений закладав міцні підвалини української державності.

Природно, що такі погляди М. Грушевського не викликали особливого захоплення ні в Австро-Угорщині та Польщі, ні в офіційних колах Російської імперії, де вченого звинуватили у сепаратизмі. Наслідком цього стало його ув'язнення як агента австрійців у Києві, куди він повернувся під час Першої світової війни, а згодом — вислання до Сибіру. Тим часом історичні події розгорнулися так, що М. Грушевський із вченого перетворився на політика, і свої переконання мав стверджувати вже не на папері, а в житті... Він погодився очолити національно-визвольний рух, тому що по-справжньому хотів прислужитися Україні ще й у ролі державного діяча. І добре знав, що Україні вкрай необхідна зараз широка автономія в складі Російської федерації. Саме з іменем М. Грушевського пов'язані триумф і трагедія українського національно-визвольного руху у 1917-1918 рр.: створення Центральної Ради, де його заочно обрали головою, проголошення автономії України, створення Української Народної Республіки та проголошення її незалежності, акт Злуки Східної та Західної України, трагедія під Крутами, німецька окупація України... Фактично виконуючи обов'язки президента новоствореної держави, М. Грушевський словом і ділом обстоював право українського народу на власну державу, підкреслюючи при цьому, що Україна має бути не лише для українців, а для всіх, хто у ній живе. Але не слід закривати очі й на його трагічні помилки, серед яких чи не найбільшою був розпуск новостворених збройних сил, що спричинило трагічну загибель студентської молоді під Крутами, та втрату Україною здобутої незалежності. Історики і досі сперечаються, чи був в Україні шанс зберегти у 1918 р. суверенітет, і чого більше приніс М. Грушевський Україні — користі чи шкоди. Проте беззаперечною його заслугою визнається те, що на початку ХХ ст. принаймні рік на світовій мапі була Українська Народна Республіка. «Хоч би які тяжкі проби судила переходити Україні і українському народові історична доля, – писав 1918 року М. Грушевський у статті «На порозі нової України», – хоч би які пертурбації лежали ще перед ними, великі часи творчості Української Центральної Ради й її акти зостануться великою епохою її розвою, твердою підставою національного будівництва».⁴

Із встановленням в Україні радянської влади М. Грушевський був вимушений емігрувати за кордон. До 1924 р. він жив у різних містах (Прага, Вена, Женева, Париж), але прагнув повернутися в Україну. На користь повернення говорили ті позитивні зміни, які намітилися там у двадцятих роках: успіхи НЕПу, українізація, відродження науки і культури. Певно, саме ці фактори сприяли успішній науковій діяльності вченого в останні роки життя. М. Грушевський не міг без України. До того ж він прагнув закінчити справу свого життя — дописати багатотомну історію України-Руси, а це було неможливо без доступу до архівів, які зберігалися на території Радянської України. Тому він і пішов на компроміс із більшовиками, який суворо засудили представники української еміграції. Та незважаючи на очевидну лояльність до радянської влади, М. Грушевський так і не став для неї «своїм». Відразу ж після повернення вченого до України чекісти завели на нього справу-формуляр, яка через 10 років нараховувала 8 товстелистих томів доносів. Політика радянської влади щодо одного з найбільших вождів нації була неоднозначною: з одного боку — офіційне визнання, членство в Академії Наук СРСР, з іншого — непомітне, але постійне цькування. У 1931 р. його заарештували за сфабрикованою справою, так званого, «Українського національного центру». Після допитів протягом двох тижнів, старого, хворого й напівсліпого академіка все-таки відпустили. Хоча й не повинні були, за логікою речей. Зате репресували його родичів і друзів, а після смерті вченого (25 листопада 1931 р. під час лікування у Кисловодську) репресіям піддалася його творча спадщина — на

⁴ Михайло Грушевський: «Я не належу до породи героїв...» // <http://ukraine.webstil.info/news.php?action=newsdescription&target=235&spec=news>

довгі роки був створений міф про М. Грушевського як про заклятого ворога народу, а його твори були передані до спецхранів. Лише у 90-х роках минулого століття ім'я і творчість автора «Історії України-Руси» повернулися із забуття.

Відродження України та її державності вимагає пильної уваги до визначення ролі особистості в історії. Адже історія — це не лише факти, події, явища, а насамперед люди, які жили і творили у ту чи іншу епоху. Історичні суперечності показані саме через складність і неоднозначність людської натури, її сприйняття сучасниками і нащадками. Без ознайомлення із видатними особистостями знання історії не може бути повним, бо кожна з них — це не лише людина як така, але й виразник інтересів певної соціальної групи. Більшість із них не були закостенілими у своїх поглядах, і могли змінювати світогляд під впливом інших осіб, реалій життя тощо. І, нарешті, вони були живими людьми із притаманними їм недоліками та помилками. Отже, ознайомлюючи дітей з тою чи іншою видатною особою, слід уникати категоричних оцінок, різкого поділу на біле і чорне, враховувати їх неоднозначність, виносити остаточний вирок їхній діяльності.

Виходячи із сказаного, можна зазначити, що ознайомлення читачів-учнів 8-9 класів із життєвим і творчим шляхом М. Грушевського (і частково — з його спадщиною) сприятиме глибшому осмисленню минулого і сучасного української нації. Для цього варто використати як наочні, так і ігрові форми роботи. Наприклад, оформлюючи виставку-портрет «Великий Українець» до 145-річчя від дня народження М. Грушевського (інші варіанти назви: «Творець історії і літописець», «Михайло Грушевський: історик і державотворець»), варто використати його наукові і публіцистичні праці, а також книги і статті про вченого. На розділах виставки слід представити відповідну літературу: наукові, художні і публіцистичні твори М. Грушевського, літературу про його життя і діяльність, а також матеріали про вшанування пам'яті ученого в Україні.

Для глибшого ознайомлення читачів з життєвим шляхом великого сина України доречно провести біля виставки бібліографічний огляд «Жив і творив заради України...» (додаток 2). При підборі літератури для огляду радимо звертати увагу на найбільш цікаві та маловідомі сторінки життя М. Грушевського, які в останні роки висвітлюються на сторінках книг і періодичних видань. Вважаємо, що цікавим для читачів-учнів 8-9 класів буде також і проведення гри для юних ерудитів: «Михайло Грушевський: хто він?» (додаток 3).

Кожне покоління, кожна нація пишається своїми видатними людьми. Саме завдяки їм, висоті їхніх звершень залишаються в історії народи, що цього гідні. Видатні особистості — немов камертон свого часу: вони задають тональність життя суспільства, постійно підіймають планку суспільних діянь і прагнень. Саме таким і лишився в нашій історії великий син України, історик і державотворець Михайло Сергійович Грушевський.

Великий Українець

Виставка-портрет до 145-річчя від дня народження М.С. Грушевського

I. Хто такі українці...: творча спадщина М. С. Грушевського

Не выпускай, орле сизий, пера з рук, поки будеш володіти рукою, бо твоє перо — алмаз дорогий чистої води...

Д. Яворницький⁵

Грушевський М. Духовна Україна : зб. творів / М. Грушевський ; упоряд. та дод. І. Гирича, О. Дзюби, В. Ульяновського. — К. : Либідь, 1994. — 558 с. : ілюстр. — (Пам'ятки історичної думки України). — Бібліогр.: с. 553-556.

Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 2 : 11-13 в. / М. Грушевський ; редкол. П. Сохань та ін. ; ред. Т. Хорунжа. — 2-ге вид., розшир. — К. : Наук. думка, 1992. — 633 с. — (Пам'ятки історичної думки України).

Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. Т. 1 / М. Грушевський ; упоряд. В. Яременко ; авт. передм. П. Кононенко ; приміт. Л. Дунаєвської. — К. : Либідь, 1993. — 391 с. — (Літературні пам'ятки України).

Грушевський М. Предок : із белетрист. спадщини / М. Грушевський ; худож. І. Гаврилюк ; упоряд., післямова та приміт. С. Білоконя. — К. : Веселка, 1990. — 245 с. : ілюстр.

Грушевський М. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. Грушевський. — Д. : Січ, 1993. — 55 с.

Грушевський М. Про старі часи на Україні : корот. історія України (для першого початку) / М. Грушевський. — репринт. відтворення вид. ; К., 1917. — К. : АТ «Обереги», 1991. — 97 с.

Грушевський М. Як жив український народ / М. Грушевський ; худож. О. Штанько ; вступ. сл. В. Шевчука. — К. : Веселка, 1999. — 111 с. : ілюстр. — (Українське відродження).

II. ... І чого вони хочуть...: М.С. Грушевський — політичний діяч

Ніхто в даний момент не підходив більше для ролі національного вождя, як Грушевський, ніхто навіть і рівнятися не міг з ним щодо загально-признаного авторитету й тої поваги, якою оточувало його все українське громадянство.

Д. Дорошенко⁶

Грушевський М. На порозі нової України : Гадки і мрії / М. Грушевський ; передм. І. Юхновського ; ред. В. Плачинда. — К., 1991. — 120 с.: ілюстр.

Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський ; передм. Я. Гояна. — К. : Веселка, 1991. — 46 с. — (Українське відродження).

Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 3 : Серія : Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917) / М. Грушевський ; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ; голов. ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. ; упоряд., авт. передм. та комент. С. Панькова та ін. — Л. : Світ, 2005. — 774 с. : 1 портр.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. — К. : Т-во «Знання» України, 1991. — 240 с. : ілюстр.

III. Життя, віддане Україні: література про М.С. Грушевського

Поруч із Тарасом Шевченком, Михайлом Драгомановим та Іваном Франком — Ваше ймення навіки вписане у літопис України, як їхня слава — Ваша слава не поляже, а розкаже, що діялося в світі, чия правда, чия кривда і чії ми діти...

З привітань М. Грушевському на 60-річчя⁷

Антощук Л. Сторінками щоденника молодого генія / Л. Антощук // День. — 2005. — 28 січ. — С.8.

⁵ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К., 1992.— С.431.

⁶ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К., 1992. — Обкл.

⁷ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К., 1992.— С.430.

Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд. А. Демиденка ; вступ. сл. Л. Кравчука ; післямова Ф. Шевченка ; худож. оформ. О. Ковалюк. — К. : Веселка, 1992. — 551 с. : 23 окр. арк. фотоілюстр., ілюстр. — (Світочі). — Бібліогр.: 548-550.

Верстюк В. М.С. Грушевський : коротка хроніка життя та діяльн. / В. Верстюк. — К. : Либідь, 1996. — 143 с. — Текст укр. та рос. мовами. — Бібліогр.: с.139-142.

Грабовецький В. Михайло Грушевський — видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч : до 125-річчя з дня народж. / В. Грабовецький ; худож. Р. Пашин. — Івано-Франківськ : Галичина, 1991. — 42 с. — (Відродження).

Гусак С. Легендарні постаті України / С. Гусак. — Х. : Торсінг плюс, 2009. — 95 с. : ілюстр. — (Моя Україна).

Качкан В. ...І воскресне ім'я твоє : народознав. студії про забутих / В. Качкан. — К. : Фотовідеосервіс, 1993. — 127 с. : ілюстр. — (Бібліотека українця ; №4-5). — На обкл. : Повертаючи з небуття.

Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради / О. Копиленко. — К. : Україна, 1992. — 204 с.

Хорунжий Ю. Вірую : роман / Ю. Хорунжий ; худож. В. Михайлишин, С. Костюк. — К. : Б-ка українця, 2001. — 368 с. — (Бібліотека українця).

IV. Український Фенікс: вшанування пам'яті М.С. Грушевського

*Український народ у боргу перед своїм
геніальним сином Михайлом Грушевським.
Л. Решодько. «Повернення на Україну»⁸*

Державний меморіальний музей Михайла Грушевського // Позаклас. час. — 2008. — № 4. — С. 145-148.

Зонова І. Уся Україна приїжджатиме до Сестринівки : в музей першого Президента Михайла Грушевського / І. Зонова // Молодь України. — 2008. — 22-23 квіт. — С. 1, 3.

Кучеренко М. Слідами Грушевських — Чигиринщина / М. Кучеренко // Пам'ятки України: історія і культура. — 2002. — №2. — С. 64-79.

Маленька «сага» про рід Грушевських : спогади Тамари Марківни Грушевської // Пам'ятки України : історія та культура. — 2002. — № 2. — С.80-87.

Титаренко Л. Мала Батьківщина роду Грушевських : з іст. джерел та переказів / Л. Титаренко // Україна. — 2008. — № 1. — С. 44-45.

Чистяк Д. Дітище Михайла Грушевського : до 80-річчя заснування журн. «Україна» (1924-1930) / Д. Чистяк // Історія України (Шк. світ). — 2005. — № 19-20. — С. 9-10.

⁸ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К., 1992. — С.381.

Жив і творив заради України

Бібліографічний огляд літератури
про життя та діяльність М.С. Грушевського

Багато країн зображають на грошових асигнаціях тих, ким вона славна. З п'ятидесятигривневої купюри на нас дивиться М.Грушевський — батько першої української держави у ХХ ст., ціла епоха українського національно-державного відродження. Але його ім'я повернулося із забуття лише тоді, коли Україна здобула незалежність. Сьогодні маємо не лише видання його творів, а й багато книжок, публікацій у періодиці, присвячених великому сину українського народу. Пропонуємо найцікавіші із них.

Кобзарем називають Тараса Шевченка, Каменярем — Івана Франка... Михайла Грушевського назвали Великим Українцем. Саме під такою назвою вийшла у 1992 р. у видавництві «Веселка» книга, де вперше були зібрані не лише твори Михайла Сергійовича (насамперед, публіцистика), а й матеріал про нього: автобіографії, листи, альбом унікальних фотографій, документи, статті, спогади (*Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд. А. Демиденка ; вступ. сл. Л. Кравчука ; післямова Ф. Шевченка ; худож. оформ. О. Коваля. — К. : Веселка, 1992. — 551 с. : 23 окр. арк. фотоілюстр., ілюстр. — (Світочі)*). Це видання адресоване усім, кому небайдужа доля України і її народу. Адже і зараз надзвичайно актуально і пророчо звучать праці світоча української нації, де він шукає і знаходить відповідь на одвічні питання: хто ми, якого батька діти, куди йдемо, чого прагнемо... «Ми маємо так багато свого, що нам нема чого зазіхати на чуже... Наш край великий і багатий, один із найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності... Досить відкрити людині очі на те, хто вона, щоб бути певним в її вірності національній дисципліні. З сею міцною єдністю наш український народ становить велику силу, суцільну глибу, монолит, якого нема іншого в східній Європі».⁹

Зазирнути глибше у складний духовний світ М.Грушевського, пройти разом з ним через усі життєві випробування допоможе історичний роман відомого українського письменника Юрія Хорунжого «Вірую» (*Хорунжий Ю. Вірую : роман / Ю. Хорунжий ; худож. В. Михайлишин, С. Костюк. — К. : Б-ка українця, 2001. — 368 с. — (Бібліотека українця)*). Назва роману символічна: як би не змінювався протягом життя світогляд та ідеї вченого і державотворця, але віра в Україну, її державність була для нього провідною зіркою. Роман Ю. Хорунжого цікавий насамперед тим, що написаний від першої особи: ніби сам герой сповідається наприкінці життя перед власним сумлінням, тверезо оцінює перемоги і поразки, вболіває за долю України і робить для неї все можливе... Прочитання цього твору дасть можливість глибше пізнати таку складну і неординарну історичну особистість, як М. Грушевський, вільну від забронзовілости, ярликів, різноманітних ідеологічних нашарувань...

Щоб пізнати людину, слід пізнати її коріння. Ким були далекі предки автора «Історії України-Руси»? Певно, є якийсь глибинний сенс у тому, що вони походили із Чигиринщини, де протягом століть вкорінювався непокірний козацький дух. «Порівнюючи роди, з яких походили його батько і мати, вчений пов'язував вдачу Грушевських з географічним чинником — «київським Подніпров'ям козацько-гетьманським», — зазначає Микола Кучеренко (*Кучеренко М. Слідами Грушевських — Чигиринщина / М. Кучеренко // Пам'ятки України: історія і культура. — 2002. — №2. — С.64-79*). «Кожен клаптик славного гетьманського краю, підгір'я, левади, урочища, кожен струмок, річка та криниця дихають історією й звитягою, зачаровують неповторною мальовничою красою. Помандруймо ж Чорним шляхом до Худоліївки, чигиринського села, звідки проросло коріння могутнього роду першого Президента України, історика й мислителя Михайла Сергійовича Грушевського», — до такої подорожі запрошує читачів Лідія Титаренко у своїй статті «Мала батьківщина роду Грушевських» (*Титаренко Л. Мала Батьківщина роду Грушевських : з іст. джерел та переказів / Л. Титаренко // Україна. — 2008. — №1. — С. 44-45*). А своєю духовною батьківщиною Михайло Сергійович завжди вважав Сестринівку (зараз — Вінницька область), де у 2008 р. відкрився музей першого Президента України, про що розповіла у своїй статті Ірина Зоннова (*Зоннова І. Уся Україна приїжджатиме до Сестринівки : в музей першого Президента Михайла Грушевського / І. Зоннова // Молодь України. — 2008. — 22-23 квіт. — С. 1, 3*).

М.Грушевський — один із перших українських істориків, який не лише дослідив історію України від найдавніших часів до XVII ст., але й довів право України на державність, оголосивши її

⁹ Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. — К., 1992. — С.91.

прямою спадкоємицею Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Про значення історичної спадщини М.Грушевського та її актуальність розповідає низка статей у різних періодичних виданнях (*Гирич І. Спадщина М. Грушевського і сьогодні / І. Гирич // Історія України (Шк. світ). — 2001. — № 43. — С. 4-7; Янкова Н. «Повернув... мільйонам «непомнящих» їхню пам'ять...» : шкiц до портрета Михайла Грушевського / Н. Янкова // Київ. старовина. — 2007. — № 6. — С. 163-171*). Але значно менше відомий М. Грушевський як письменник і літературознавець. Ознайомитися з його кращими художніми творами можна у збірці «Предок», виданою видавництвом «Веселка» у 1990 р. (*Грушевський М. Предок : із белетрист. спадщини / М. Грушевський ; худож. І. Гаврилюк ; упоряд., післямова та приміт. С. Білоконя. — К. : Веселка, 1990. — 245 с. : ілюстр.*), а про його літературну творчість йдеться у статті Галини Бурлаки (*Бурлака Г. Літературна творчість Михайла Грушевського / Г. Бурлака // Дивослово. — 2009. — № 1. — С. 48-54*).

І звісно, не можна оминати увагою державотворчу працю М.Грушевського. Про складну і, часом, суперечливу діяльність Першого Президента розповідають наступні матеріали: *Грабовецький В. Михайло Грушевський — видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч : до 125-річчя з дня народж. / В. Грабовецький ; худож. Р. Пащин. — Івано-Франківськ : Галичина, 1991. — 42 с. — (Відродження); Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради / О. Копиленко. — К. : Україна, 1992. — 204 с.; Сергієнко П. Соборна Україна : від ідеї до життя / П. Сергієнко. — К. : Знання, 1993. — 64 с.*

М. Грушевського порівнюють із Феніксом, що відродився з попелу після десятиліття заборон, перекручень, фальсифікацій. Вчений світового рівня, творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю, фундаментальністю, перший фактичний президент України, М. Грушевський належав до тих видатних особистостей, які сповна пізнали велич й насолоду тріумфу і гіркоту поразки, але до кінця залишилися вірними ідеї усього життя. Саме про це наголосив у своєму вірші «Михайло Грушевський» поет Петро Гоць:

Боже, невже Україна
Може, нарешті, в вірші,
Вас, Президенте, як сина
Пошанувати в душі?
Може ступити на землю,
Де ви побачили світ,
Без «ізволенія» з Кремлю,
Ще й проректи «Заповіт».
Ще й проспівати «Не вмерла!..»
(А таки ще й не помре!)...
Боже! Ніяка не зжерла
Нас тут чума!.. Й не зжере!¹⁰

¹⁰ Гоць П. Михайло Грушевський // Гоць П. Молось на тебе. — Луцьк, 1995. — С. 99.

Михайло Грушевський: хто він?

Розробка гри для юних ерудитів

Правила гри: Бібліотекар задає питання гравцям, за кожну правильну відповідь нараховуючи певну кількість балів. Виграє той, хто назбирає їх найбільше.

Розминка (1 бал): Михайло Грушевський — це... (Письменник, вчений, громадський діяч, політик, публіцист, академік, педагог)

Тур перший. Життя і діяльність Михайла Грушевського.

Обери правильну відповідь (2 бали):

Яку річницю від дня народження М. Грушевського відзначатиме Україна у 2016 році? (100 років; 120 років; 150 років).

Ким був батько М. Грушевського? (*Педагогом*; військовим; священником).

В якому навчальному закладі М. Грушевський здобув початкову освіту? (Школа; *гімназія*; ліцей).

Який відомий український письменник вперше надрукував оповідання М. Грушевського? (І. Франко; *І. Нечуй-Левицький*; Панас Мирний).

Який відомий вчений-історик був вчителем М. Грушевського у Київському університеті? (*В. Антонович*; М. Драгоманов; М. Костомаров).

Яке наукове товариство Галичини очолив М. Грушевський? («Просвіта», «Громада», *«Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка»*).

Основна праця М. Грушевського? («Ілюстрована історія України», «Хто такі українці і чого вони хочуть», *«Історія України-Руси»*).

Як називається книга художніх творів М. Грушевського, видана у 1991 р. видавництвом «Веселка»? («Під зорями», *«Предок»*, «Остання кутя»).

Після якої історичної події М. Грушевський повернувся до Києва? (Революція 1905-1907 рр.; Перша світова війна; *Лютнева революція*).

Яку посаду обіймав М. Грушевський у новоствореній Українській Народній Республіці? (*Голова Центральної Ради*; президент; прем'єр-міністр).

Як називалися основні документи Центральної Ради? (Декрети; закони; *універсали*).

Коли була проголошена повна незалежність України? (1917 р.; *1918 р.*; 1919 р.).

Як склалася доля М. Грушевського після революції? (Був репресований; емігрував за кордон; *емігрував, але згодом повернувся в Україну*).

В якому році помер М. Грушевський? (1930; *1934*; 1941).

Тур другий. М. Грушевський-письменник.

Впізнати оповідання за уривком (3 бали):

«Англійське військо прийшло до Бехаль-Джугур у вівторок 26 лютого в обід... Капітан Годж...послав сурмача з білим парламентським прапором сказати джугурцям, аби піддалися доброю волею. Але джугурці не схотіли... Вже задалегідь дійшли до них звістки, що клятві бузувірські інглізи прийшли руйнувати оселі правовірних» (*«Бехаль-Джугур»*).

«І раптом, при непевнім огні ватри, що хитаючись, то висував контури наваленого лому, то ховав їх в чорній пітьмі, я побачив його — мого предка з предтисячоліть, тільки дуже далеких» (*«Предок»*).

«Я пішов назустріч, і, знявши капелюха, уклонивсь і привітав старого... Я пояснив йому доволі докладно, хто я, звідки, і де живу під цю пору, і перепрошуючи, спитав його ім'я, бо досі не здивався з ним в цій околиці.

— Не пізнаєш мене хіба?.. Я Кривоніс, Максим Кривоніс, коли чував, — сказав він і показав на свій гострий, орлиний ніс, скривлений від давнього удару шаблею» (*«Розмова з Кривоносом»*).

« — Ну, панотче, — сказав гетьман, закусивши, — будемо говорити тепер далі... Кажіть, який посаг дасте за донькою? Бо наш молодець неабиякий! Від завтрашнього дня наставлений Грицько Пасічник сотником у Києві. Правда, пане полковнику?

— Правда, пане гетьмане, буде собі у Києві сотникувати, аби міг і війську служити, і молоду жінку пильнувати» (*«Ясновельможний сват»*).

Тур третій. Географія життя М. Грушевського.

Гра з картками (вірно підібрати картки) (3 бали).

Холм — місце народження М. Грушевського.

Тіфліс — місто, в якому минули дитячі роки М. Грушевського.

Сестринівка — духовна батьківщина М. Грушевського.

Київ — місто найактивнішої політичної діяльності М. Грушевського.

Львів — місто, де М. Грушевський розпочинав свою наукову, педагогічну і громадську діяльність.

Симбірськ — місце заслання М. Грушевського.

Прага — місто, куди емігрував М. Грушевський після революції.

Кисловодськ — місце смерті М. Грушевського.

Література

Бурлака Г. Літературна творчість Михайла Грушевського / Г. Бурлака // Дивослово. — 2009. — № 1. — С. 48-54.

Гирич І. Спадщина М. Грушевського і сьогодення / І. Гирич // Історія України (Шк. світ). — 2001. — № 43. — С.4-7.

Голобородько Я. Професор-державотворець / Я. Голобородько // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. — 2006. — № 8. — С.2-6.

Ольхіна Н. Історичні портрети : [добірка ст.] / Н. Ольхіна, Л. Непран, І. Рибак // Історія України (Шк. світ). — 2003. — № 29-32. — С.11-70.

Пиріг Р. Михайло Грушевський в об'єктиві реальності : до 140-річчя з дня народж. / Р. Пиріг // Наука і суспільство. — 2006. — №11-12. — С.12-15.

Соколова С. Сторінки великого життя : до 140-річчя від дня народж. Михайла Грушевського / С. Соколова // Укр. культура. — 2006. — №12. — 2-а с. обкл.

Траверсе Т. Світ Михайла Грушевського : особистість і доба : психол. аспекти / Т. Траверсе // Дзеркало тижня. — 2006. — 8-14 лип. — С.21.

Чубукова Т. Матеріали до курсу за вибором «Визначні постаті України» : Михайло Грушевський / Т. Чубукова // Історія в шк. України. — 2010. — № 3. — С. 16-21.

Щербініна О. Бібліотечна справа і бібліографічна діяльність у житті та творчості М. Грушевського / О. Щербініна // Вісн. Хark. держ. акад. культури. — X., 2002. — Вип.9. — С.184-193. — Бібліогр.: с. 193.